

FIBULE EMAILATE ÎN FORMĂ DE ROATĂ (TIP FEUGÈRE 27D1): TIPOLOGIE ȘI RĂSPÂNDIRE

Lavinia GRUMEZA*

Keywords: enamelled wheel-shaped brooches, Gallo-Roman workshops, North Black Sea, Banat Plain, second-third centuries AD.

INTRODUCERE

Fibulele emailate sunt răspândite în Britannia, nordul Galliei, Belgica, regiunile renane și mai rar în Gallia meridională¹ sau în estul Imperiului Roman². În studiul acestor categorii de piese încă ne confruntăm cu problema găsirii atelierelor de producție. M. Feugère – autorul primei tipologii complexe a acestor categorii de piese – considera că tehnologia fibulelor emailate s-a dezvoltat progresiv în Gallia pe parcursul secolului I p.Chr.³ De asemenea, deja din anii '70 S. Rieckhoff nu excludea ideea că meșteri sticlari itineranți din Mediterana orientală ar fi adus arta emailării în Gallia (mai ales în cazul fibulelor *millefiori*, cu decoruri complexe, repetitive etc.)⁴.

Scopul acestui studiu este acela de a discuta fibulele emailate din bronz de tip Feugère 27D1, caracterizate prin dimensiuni mari (diametrul cuprins între 5-8 cm), o formă florală⁵, decoruri complexe și unice. Aceste categorii de piese sunt foarte rare, însă au fost descoperite pe un spațiu geografic extins, din Gallia până în nordul Mării Negre (Fig. 3). În categoria 27 M. Feugère a inclus fibulele emailate de formă discoidală, prinse cu balama și formate dintr-o compoziție complexă (mai multe elemente conectate între ele cu tije și inele). Tipul 27D1 se remarcă prin dimensiuni mari, o bandă exterioară bogat ornamentată, conectată de elementul

* Institutul de Arheologie Iași; lavinia_grumeza@yahoo.com. Studiul a fost realizat în cadrul proiectului NKFI 124944, A Kárpát-medencei Barbaricum császárkori és kora népvándorlaskori temetkezéseinek online publikációja.

¹ M. Feugère, *Les fibules en Gaule méridionale: de la conquête à la fin du Ve siècle ap. J.-C.* Paris 1985, p. 358.

² De exemplu, în Dacia romană au fost identificate 85 de fibule emailate (până în anul 2000): D. Benea et alii, *Arta și tehnica emailului în Dacia romană*. Timișoara 2006, p. 63, 162; vezi și S. Cociș, *Fibulele din Dacia romană*. Cluj-Napoca 2004, p. 121-125. Aceste cifre nu sunt foarte mari, mai ales dacă luăm în considerare faptul că A. Vaday a adunat (până la nivelul anului 2003) 200 de asemenea fibule din 128 de situri sarmatice ale Câmpiei Panonice: A. Vaday, *Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin*, în „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, 54, 2003, p. 315-412. Chiar dacă nu sunt numeroase în provinciile dacice (4 % din totalul fibulelor documentate), aceste categorii de piese sunt foarte variate: fibule de formă geometrică sau zoomorfă, cu corpul plat sau cu buton central; cu corp traforat sau cu protuberanțe; cu sistem de închidere prin resort simplu, resort protejat în semirolă sau prin balama etc. (Cociș, *op. cit.*, p. 121). S. Cociș consideră că majoritatea fibulelor din Dacia reprezintă importuri dinspre provinciile vestice și este puțin probabil să avem o producție locală; vezi și S. Cociș, *Fibule emailate din Dacia romană*, în *Apulum* 23, 1986, p. 159-168.

³ Și nu a fost adusă de bretonii insulari (așa cum se considera anterior), vezi Feugère, *op. cit.*, p. 363.

⁴ S. Rieckhoff, *Münzen und Fibeln aus dem vicus des Kastells Hüfingen (Schwarzwald-Baar-Kreis)*, în *Saalburg-Jahrbuch* 32, 1975, p. 71.

⁵ Aceste tipuri de piese sunt descrise diferit în literatura de specialitate, fie ca forme florale, fie ca forme de rozete sau de roată; vezi de exemplu S. Martin-Kilcher, *Traditions, mobilité et contacts avec l'extérieur dans les Alpes Centrales à l'époque romaine: l'apport des tombes*, în *Preistoria Alpina*, 39, 2003, p. 282: “les fibule gallo-romaine en forme de rouelle emailée.

central (de formă piramidală sau de cabușon supraînălțat) prin tije și „petale” emailate. Aceste fibule prezintă cele mai variate tehnici ornamentale din categoria emailatelor: decoruri *millefiori*, inserții de pastă de sticlă și juxtapuneri de diferite materii sticloase multicolore (“Grandes rouelles 27d1, qui utilisent au maximum toutes les possibilités ornamentales des émaux, insertions de pâte de verre, millefiori et juxtaposition de coloris”).⁶

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

Cunoaștem din literatura de specialitate doar 10 fibulele emailate de tip Feugère 27D1, descoperite în necropole datate în epoca romană, după cum urmează:

1. Lanslevillard (Lanslebourg, Franța); cimitir galo-roman distrus prin intervențiile umane repetate; datat în secolele I-II p.Chr.; scheletele erau despuse în sarcofage și ciste; inventarul era bogat (fibule, numeroase bijuterii), printre care se numără și două fibule în formă de roată (Fig. 1/5-6).

Descriere: fibule circulare din bronz cu inel în partea superioară, pe axul balamalei; decorate prin traforare cu șase motive în formă de petale separate de șase tije; elementul central îl reprezintă o protuberanță piramidală cu șase celule și un mic buton; decorul fasciilor externe nu s-a păstrat; sistemul de închidere este de tip balama; acul nu s-a păstrat; nu apar menționate culorile emailului sau dimensiunile piesei.⁷

2. Vaison-la-Romaine (Vaucluse, Franța); de aici provin două fibule de tip Feugère 27D1; autorul nu oferă informații suplimentare.⁸

3. Gallia (?); loc de descoperire necunoscut; fibula provine dintr-o donație și se află în prezent în Metropolitan Museum of Art, New York (Fig. 1/4).

Descriere: fibulă circulară din bronz cu inel în partea superioară, pe axul balamalei; decorată prin traforare cu opt motive în formă de petale separate de opt tije; elementul central îl reprezintă o protuberanță piramidală cu șase celule și un mic buton; decorul fasciei externe nu s-a păstrat; culorile emailului sunt superficial păstrate; se observă doar urme de email alb pe elementul decorativ central; sistemul de închidere era probabil de tip balama; dimensiuni fibulă: 7.9 x 7.2 x 2.2 cm.⁹

4. Airola-Madrano (Leventina, Elveția): necropolă formată din 15 morminte bogate, datate între secolele II-III p.Chr.; printre inventarul funerar se numără 18 fibule emailate (apar în șapte dintre cele nouă morminte feminine); una dintre aceste fibule este de tipul 27D (apare în mormântul 2/1957; mormânt de înhumatie, cu ziduri de piatră seacă și acoperit cu lespezi de piatră).

Descriere: fibulă circulară din bronz cu inel în partea superioară, pe axul balamalei; decorată prin traforare cu șase motive în formă de petale separate de șase tije; elementul central îl reprezintă o protuberanță piramidală cu șase celule și un mic buton; fascia externă este emailată și conține o serie de celule cu decor repetitiv: pătrate monocrome roșii și policrome cu fundal albastru, flori cu petale albe și centru roșu sau pătrate cu fundal alb și flori albastre; sectorul coroanei externe și partea traforată este umplută (în prezent) cu smalt de culoare verde; în centru, protuberanța conică, cu buton circular terminal este decorată cu celule triangulare roșii și albastre, cu intervale de culoare verde; marginile discului prezintă o linie circulară incizată; diametru = 5 cm (Fig. 1/2).¹⁰

⁶ Feugère, *op. cit.*, p. 272.

⁷ J. C. Courtois, *Objets provenant d'un cimetière protohistorique et gallo-romain à Lanslevillard (Savoie)*, în *Gallia* 19/ 2, 1961, p. 245-248; Feugère *op. cit.*, p. 369.

⁸ Feugère, *op. cit.*, p. 369.

⁹ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/170014087>.

¹⁰ F. Butti Ronchetti, *Madrano, una necropoli romana ai piedi del San Gottardo*, în *Archäologie der Schweiz*, 17, 1994, p. 84-87; Martin-Kilcher, *op. cit.*, p. 277-287.

Observații: din inventarul mormântului provin trei vase (dintre care unul de tip *terra sigillata*, Drag 33), monede emise de Antoninus Pius, Traianus și monede emise pentru Faustina Minor; trei fibule (de tip Mesocco), trei inele, un vas de sticlă (Isings 33), o fusaioală, numeroase unelte și ustensile. Prin urmare, mormântul se poate data între anii 180-230 p. Chr.¹¹

5. Chersonesos (Sevastopol, Crimeea): mormântul 2176; înhumări succesive în catacombă; nu este publicat restul inventarului funerar.

Descriere: fibulă circulară din bronz, decorată prin traforare cu șase motive în formă de petale (decorate cu email roșu), separate de șase tije; elementul central îl reprezintă un buton dublu de formă conică; fascia externă este emailată și conține o serie de pătrate cu decor repetitiv: pătrate cu stele negre, întrerupte de pătrate decorate cu table de șah, formate din dreptunghi albastre și albe, cu smalț roșu pe interior; sistemul de închidere este de tip balama; acul nu s-a păstrat; diametru = 4.1 cm (Fig. 1/3).¹²

6. Giarmata (Banat, România); necropolă sarmatică cu 30 de morminte; mormânt de înhumăție (nr. 30), care aparținea probabil unei femei; mormântul a fost jefuit; din inventarul funerar s-au păstrat un bol de mici dimensiuni realizat cu mâna, o fusaioală și numeroase mărgelile din sticlă, carneol și chihlimbar. Mormântul a fost datat între ultimul sfert al secolului al II-lea și al treilea sfert al secolului al III-lea.

Descriere: fibulă circulară din bronz; decorată prin traforare cu șase motive în formă de arc, separate de șase tije (două păstrate fragmentar); elementul central îl reprezintă o protuberanță piramidală, cu bază hexagonală, decorată cu triunghiuri emailate albastre și galbene (butonul nu s-a păstrat); fascia externă este emailată și conține o serie de flori alb-roșii pe un fond albastru; banda internă, din jurul petalelor este decorată cu email roșu; sistemul de închidere este de tip balama; acul nu s-a păstrat; diametru = 5 cm; grosime = 13.4 mm (Fig. 1/1).¹³

7. Aquincum (Budapesta, Ungaria); context necunoscut

Descriere: fibulă circulară din bronz, decorată prin traforare cu opt motive în formă de petale separate de opt tije; elementul central fie nu s-a păstrat, fie era reprezentat de un cerc simplu; fascia externă era decorată în tehnica *millefiori*, cu motive poligonale emailate; nu sunt precizate culorile emailului și nici sistemul de închidere; diametru = 7.5 cm (Fig. 1/7).¹⁴

8. Carnuntum (Petronell-Carnuntum, Austria); context necunoscut

Descriere: fibulă circulară din bronz, decorată prin traforare cu opt motive în formă de petale conectate de fascia externă prin opt tije; elementul central îl reprezintă o protuberanță piramidală; fascia externă era decorată în tehnica *millefiori*, în așa-numitul motiv al „tablei de șah”; nu sunt precizate culorile emailului și nici sistemul de închidere; se observă pe discul fibulei opt cercuri de mici dimensiuni (posibil emailate); diametru = 7 cm (Fig. 1/8).¹⁵

¹¹ F. Butti Ronchetti, *La necropolis di Airola-Madrano. Una comunità alpine in epoca romana*. Bellinzona 2000.

¹² Д. А. Костромичев, *Римские фибулы Херсонеса*, în Херсонеский сборник XVII, 2012, p. 41, Pl. 4/43 (nr. 43); K. Hellström, *Fibeln und Fibeltracht der Sarmatischen Zeit im Nordschwarzmeergebiet (2. Jh. v. Chr. - 3. Jh. n. Chr.)*. Archäologie in Eurasien 39. Bonn 2018, p. 257 (nr. 791; Hellström Variante VII.4h = “Flache runde Emailscheibenfibeln mit Mittelknopf”).

¹³ L. Grumeza, *Sarmatian Cemeteries from Banat (Late 1st-Early 5th Centuries AD)*. Cluj-Napoca 2014, p. 195, Pl. 33/2.

¹⁴ I. Sellye, *Czászárkori emailmunkák Pannoniából / Les bronzes émaillés de la Pannonie romaine*. Budapest 1939, p. 52.

¹⁵ *Ibidem*.

DISCUȚII FINALE

Observăm din lista de mai sus faptul că fibulele de tip Feugère 27D1 sunt rare, au o circulație limitată, însă sunt foarte variate (nu găsim două fibule identice!). Aceste caracteristici ale fibulelor emailate traforate sunt rezultatul proceselor tehnologice complexe necesare fabricării¹⁶. Nici la Lanslevillard sau Madrano – unde fibulele din necropolă formează o serie omogenă și le putem atribui unui număr restrâns de ateliere – tot nu întâlnim două piese identice ca formă și decor.

Cu siguranță, majoritatea pieselor au fost realizate în mediul gallo-roman provincial de meșteri buni cunoscători ai prelucrării bronzului și sticlei.¹⁷ În cazul fibulelor găsite în Alpi, F. Butti Ronchetti consideră că acestea vin din zona transalpină învecinată cu nordul Italiei, ilustrează gustul local și amintesc de tipurile utilizate în zonă în epoca pre-romană.¹⁸ S. Martin-Kilcher consideră că fibulele au fost realizate în Gallia Nordică, iar în necropola de la Airollo-Madrano erau purtate într-un mod original.¹⁹ Astfel, defuncta înhumată în mormântul 2/1957 purta un costum format din tunică / peplos închis de două fibule de tip Misox și o manta exterioară, prinsă în zona pieptului cu o fibulă de tip 27D1 (Fig. 3/1).

Probabil în zonele estice (ca Banat sau Crimeea) fibulele nu au ajuns prin export, ci ca urmare a deplasărilor de populații și de trupe. Chiar dacă M. Feugère consideră că această categorie de piese nu poate fi anterioară secolului al III-lea p.Chr.²⁰, considerăm că ele se datează mai timpuriu, începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea, mai exact anii 170/180 p.Chr.

ENAMELLED WHEEL-SHAPED BROOCHES (TYPE FEUGÈRE 27D1): TYPOLOGY AND DISTRIBUTION

The aim of the paper is to discuss the typology and distribution of enamelled wheel-shaped brooches (Feugère 27D1), characterized by large size, floral shape, complex and unique decorations. These brooches are rare and unique (one cannot find two identical items!), however, they have been discovered on an expanded geographical area, from Gallia to the North of the Black Sea, for instance in Lanslevillard (Lanslebourg), Vaison-la-Romaine (Vaucluse), Airollo-Madrano (Leventina), Carnuntum (Austria), Aquincum (Hungary), Chersonesos (Crimea), and Giarmata (Banat). Certainly, most of the brooches were made in provincial Gallo-Roman workshops by craftsmen highly specialized in bronze and glass processing. Such items are considered luxury products (especially in the “barbarian” environment). Even though M. Feugère considers that this type cannot be dated before the 3rd century AD, we consider that it dates back earlier, starting with the second half of the 2nd century AD, namely the years 170/180 AD.

¹⁶ Feugère, *op. cit.*, p. 371.

¹⁷ Nu excludem posibilitatea ca acești meșteri să fi avut origini orientale, migrând din estul Mării Mediterane (zone cu tradiții în prelucrarea sticlei) spre vestul Imperiului Roman.

¹⁸ Butti Ronchetti, *op. cit.*, p. 224: “Sono oggetti di gusto locale, come indicano le loro dimensioni, anche ragguardevoli, che ricordano tipi in uso nella zona in epoche anteriori e di diffusione limitata”.

¹⁹ Martin-Kilcher, *op. cit.*, p. 284: “La large diffusion de ces fibules montre qu’elles étaient intégrées dans des costumes régionaux très différents. A Airollo-Madrano, nous les trouvons comme fermeture de la cape, mais également pour enrichir la fermeture du peplos, à côté de la paire de fibules du type Misox”.

²⁰ Feugère, *op. cit.*, p. 372.

BIBLIOGRAFIE

- D. Benea, M. Crînguș, S. Regep-Vlascici, A. Ștefănescu, *Arta și tehnica emailului în Dacia romană*. Timișoara 2006.
- F. Butti Ronchetti, *Madrano, una necropoli romana ai piedi del San Gottardo*, în *Archäologie der Schweiz*, 17, 1994, p. 84-87.
- F. Butti Ronchetti, *La necropolis di Airolo-Madrano. Una comunità alpine in epoca romana*. Bellinzona 2000.
- S. Cociș, *Fibule emailate din Dacia romană*, în *Apulum* 23, 1986, p. 159-168.
- S. Cociș, *Fibulele din Dacia romană*. Cluj-Napoca 2004.
- M. Feugère, *Les fibules en Gaule méridionale: de la conquête à la fin du Ve siècle ap. J.-C.* Paris 1985.
- J. C. Courtois, *Objets provenant d'un cimetière protohistorique et gallo-romain à Lanslevillard (Savoie)*, în *Gallia* 19/ 2, 1961, p. 245-248.
- L. Grumeza, *Sarmatian Cemeteries from Banat (Late 1st-Early 5th Centuries AD)*. Cluj-Napoca 2014.
- K. Hellström, *Fibeln und Fibeltracht der Sarmatischen Zeit im Nordschwarzmeergebiet (2. Jh. v. Chr -3. Jh. n. Chr.)*. *Archäologie in Eurasien* 39. Bonn 2018.
- Д. А. Костромичев, *Римские фибулы Херсонеса*, în *Херсонесский сборник XVII*, 2012, p. 47-154.
- S. Martin-Kilcher, *Traditions, mobilité et contacts avec l'extérieur dans les Alpes Centrales à l'époque romaine: l'apport des tombes*, în *Preistoria Alpina*, 39, 2003, p. 277-287.
- S. Rieckhoff, *Münzen und Fibeln aus dem vicus des Kastells Hüfingen (Schwarzwald-Baar-Kreis)*, în *Saalburg-Jahrbuch* 32, 1975, p. 3-104.
- I. Sellye, *Czászárkori emailmunkák Pannoniából / Les bronzes émaillés de la Pannonie romaine*. Budapest 1939.
- A. Vaday, *Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 54, 2003, p. 315-412.

Figuri

- Fig. 1. Fibule de tip Feugère 27D1: 1a. Giarmata–Sit 10. Grup 1, mormânt 30 (după Grumeza, *op. cit.*, Pl. 33/2); 1b. Reconstituirea acestei fibule (desen: L. Grumeza); 2. Airolo–Madrano, mormântul 2/1957 (după Butti Ronchetti, *art. cit.*, Fig. 2b-3); 3. Chersonesos (după Костромичев, *op. cit.*, Pl. 4/43) 4. Posibil Gallia (după <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/170014087>); 5-6. Lanslevillard (după Feugère, *op. cit.*, Pl. 155/1946-1947); 7. Aquincum; 8. Carnuntum (după Sellye, *op. cit.*, Pl. IV/3-4).
- Fig. 2. Caracteristici ale fibulelor Feugère 27D1.
- Fig. 3/1. Reconstituirea costumului feminin din mormântul 2/1957 de la Airolo–Madrano (după Butti Ronchetti, *op. cit.*, Pl. II); 2. Răspândirea fibulelor de tip Feugère 27D1.

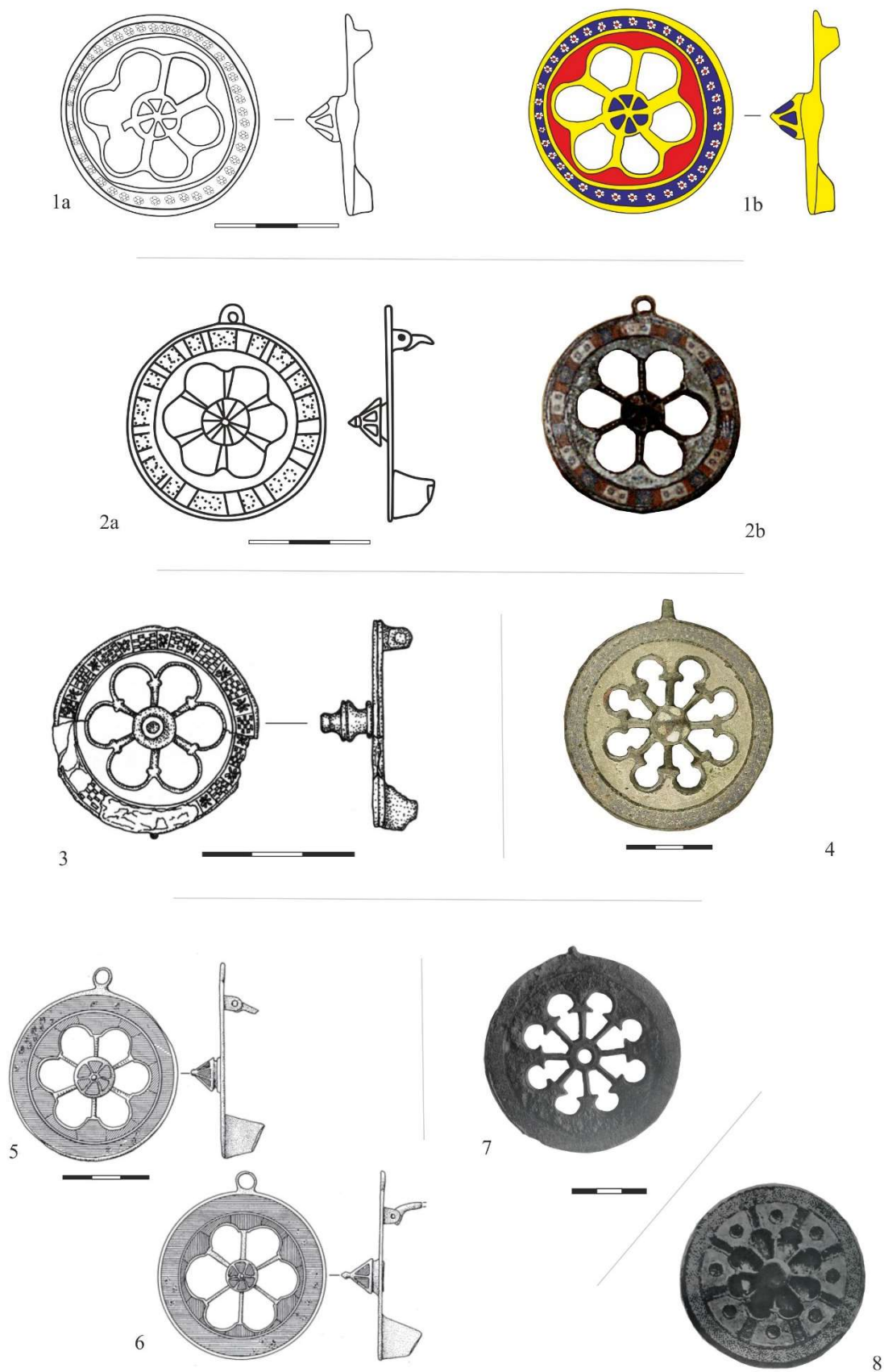

Fig. 1.

SIT (SITE)	Nr. arce (No. arches)	Nr. raze (No. rays)	Tip raze (type rays)	Element central (Central component)	Decor margine (Edge decoration)
Lanslevillard	6	6			?
Vaison-la-Romaine	6	6			?
Airolo-Madrano	6	6			
Chersonesos	6	6			
Giarmata	6	6			
Gallia (?)	8	8			?
Aquincum	8	8			?
Carnuntum	8	8			?

Fig. 2.

Fig. 3.